

ТУРИСТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ И СЕОСКИ ТУРИЗАМ ОПШТИНЕ ПРИЈЕПОЉЕ

TOURISM POTENTIALS AND RURAL TOURISM OF THE PRIJEPOLJE MUNICIPALITY

Јован Плавша*, Синиша С. Ратковић*

РЕЗИМЕ: Општина Пријепоље се налази на југозападу Србије. То је брдско-планинско подручје са израженом долином реке Лим. Пријепољски крај познат је по великом броју села са очуваним етнографским и фолклорним наслеђем. Поред богатог етнографског и фолклорног наслеђа ова села се одликују и изузетно богатом и очуваном природом, од који су неки делови заштићени законом и представљају пределе са посебним природним одликама. У неким од села пријепољског краја последњих година приметан је развој сеоског туризма. Сеоски туризам се овде искључиво базира на аутентичности људи, простора и понуде која проистиче из тога. У развоју туризма најдаље су до сада отишла села попут Сопотнице, Камене Горе и Милаковића - засеок Тичије Поље. Свако од ових села има неке своје посебне специфичности које су утицале на развој туризма у њима. Поред ових села постоји још велики број села која се одликују сличним специфичностима али која због одређених фактора нису туристички афирмисана. Будући развој туризма у овим селима треба да се базира искључиво на одрживости и аутентичности.

Кључне речи: Пријепоље, сеоски туризам, могућности

ABSTRACT: Municipality of Prijepolje is located in the southwestern Serbia. It is a mountainous area with a specific valley of the river Lim. Prijepolje countryside is well known for its preserved ethnographic and folkloric villages and heritage. Beside their rich ethnographic and folkloric heritage these villages are featured by exceptionally wealthy and preserved nature, and some of its parts are protected by the law and represent areas of special natural values. In the last few years in some of the Prijepolje villages, a development of rural tourism is noticed. Rural tourism is here exclusively founded on authenticity of people, landscape and offer which effluent from it. Villages which have gone furthest in the process of rural tourism development are: Sopotnica, Kamena Gora and area of village Milakovići called Tičije Polje. Everyone of these villages has its own specifics which have influenced the development of rural tourism within them. Beside these villages, there are a greater number of villages which

* Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департаман за географију, туризам и хотелијерство, Трг Доситеја Обрадовића 3, Нови Сад

have similar specifics, but because of some factors are not involved in development of rural tourism. Future development of tourism in these villages should be based exclusively on sustainability and authenticity.

Key words: *Prijepolje, rural tourism, possibilities.*

УВОД

Са аспекта туризмолошких истраживања села пријепољског краја су релативно мало изучавана. У времену када је већину села Србије, а међу њима и села пријепољске општине захватио процес депопулације јавља се једна нова алтернатива која може зауставити или ублажити овај процес.

Сеоски туризам као специфичан вид туризма има светлу будућност баш на овим просторима. Утицаји урбанизације стизали су на простору пријепољских села врло споро. То је у великој мери проузроковало очување традиционалног начина живота становништва ових села. Управо та карактеристика постала је пресудан чинилац за развој сеоског туризма на поменутом подручју.

Овај рад настао је као плод истраживачког рада ДМИИЗГ-„Бранислав Букуров“ у оквиру пројекта подржаног од Министарства науке Републике Србије под називом „*Туристичко-географско истраживање општинје Пријепоље*“. Током 4 године истраживања учешће у раду узело је преко 20 студената поменутог Друштва и велики број професора и асистената са Департамента за географију, туризам и хотелијерство. Велику захвалност за пружену стручну подршку дугујемо недавно преминулом професору, мр Милинку П. Фемићу.

ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ОПШТИНЕ ПРИЈЕПОЉЕ

Подручје општине Пријепоље (карта 1) се налази на крајњем југозападу Србије између $43^{\circ}09'25''$ и $43^{\circ}29'42''$ северне географске ширине и између $19^{\circ}27'00''$ и $19^{\circ}53'45''$ источне географске дужине. Град се налази на додиру долина Милешевке и Лима на надморској висини од 440 m (ушће Милешевке у Лим). Општина се простира на простору Старовлашко-рашке висије на две макроеографске целине: Полимље и Пештер.

Највећу надморску висину Општине представља врх Катуних са 1734 m висине на планини Јадовник. Ово је брдовито планински крај са просечном надморском висином изнад 1100 m. Овај крај је отворен према северу и североистоку пространом и композитном долином Лима али је према западу и истоку затворен већим бројем планинских венаца: са југоистока Јадовником, са североистока Златаром (1627 m), са северозапада Побијеником (1423 m), са запада Каменом гором (1483 m) и са југозапада Лисом (1509 m). Општина Пријепоље је омеђена са северозапада општином Прибој, са североистока општином Нова Варош, а са југоистока општином Сјеница. На западу Општина се граничи са Републиком Црном Гором, односно са запада општином Пљевља, а са југозапада општином Бијело Поље.

Ако посматрамо положај Пријепоља у односу на главне саобраћајнице које пролазе кроз нашу земљу и Балкан, може се констатовати да Пријепоље има изузетно добар саобраћајни положај. То се може рећи из разлога што се Пријепоље налази на вековима значајним путним правцима. Шта више град се развио на старом трговачком друму који је водио од Дубровника ка Цариграду, познат још од римских времена као „Via Raguzi“, а у средњем веку као „Дубровачки друм“ (Крповић, 1971). Прво насеље се развијало као успутна трговачка станица дубровачких и млетачких трговаца и вековима је представљао врло важан саобраћајни чвор на путу ка истоку.

Данас, преко магистралног правца Е-763 (Београд-Чачак-Златибор-Подгорица), који у правцу југа води ка црногорском приморју, а у правцу севера према Београду, Пријепоље је



Карта 1. Положај Пријепоља у југозападној Србији

Map 1 Prijepolje, location in part of Serbia

Извор: Атлас Србије, Политика А.Д., MONDE NEUF d.o.o

Размер: 1 cm = 6,0 km

повезано са једним од 10 главних европских коридора, а то је коридор 10 (односно са ауто путевима Е-70 и Е-75). Поред правца Е-763, град је повезан са коридором 10 и преко правца Е-76 (Ча-чак/Прељина-Краљево-Крушевац-Појате), који се надовезује на већ поменути правац Е-763.

Иако је смештена у југозападном, провинцијалном делу Србије, општина Пријепоље има повољан положај према матичним местима из којих долазе туристи, и то из два разлога. Први разлог је то што се главни градски и други емитивни центри Србије и околних земаља налазе на релативно малој удаљености од Пријепоља. Ту се пре свега мисли на Београд као главни туристички дисперзив наше земље и Пријепоља, који је од Пријепоља удаљен нешто мање од 300 km. Удаљеност неких других важнијих градских центара изгледа овако: Нови Сад, 353 km, Ужице, 95 km, Ниш, 370 km, Подгорица, 175 итд. Други разлог јесте то што се Пријепоље налази на једном од главних саобраћајних праваца који из Србије воде ка Јадрану, а то се са разлогом повезује са главним емитивним центрима, јер већина туриста из тих центара користи овај саобраћајни правац.

ПРИРОДНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Пријепољска општина простире се на подручју Старовлашко-рашке висије у југозападном делу Србије. У природно-географском смислу Општина припада Средњем Полимљу. Средње Полимље одликују се врло композитном долином реке Лима у чијим је проширењима настало неколико насеља и градских центара. Изнад долине Лима простире се брдско-планинско подручје где се развио велики број сеоских насеља. Од укупно 830 km², више од 4/5 површине



Сл. 1. Центар града Пријепоља
 Fig. 1 Centre of the town Prijepolja

Извор: www.prijepolje.net

општине Пријепоље простире се на надморској висини изнад 700 метара, па је овај крај пре-тежно брдско-планински.

Рељеф. У рељефу пријепољског краја могу се издвојити три геоморфолошке целинеле: алувијалне равни речних долина, побрђа околних планина и планине. Алувијалне равни су флувијалног порекла док у побрђима околних планина и планинама учествују стене разноврсних стратиграфских формација и разноврсног минералног састава. То су палеозојски шкриљци, тријаски кречњаци с доломитима и дијабазрожњацима, магматске стене, и млађе тецијарне товрвине (Фемић, 1999).

Најниже делове пријепољске општине представљају алувијалне равни речних долина. Највећа долинска проширења јављају се код реке Лим, а нешто мања код доњих токова њених притока: Сељашнице, Миоске, Комаранске река, Ратајска и Милешевке. Највећа долинска проширења реке Лим представљају бродаревско, ивањско-жупско и пријепољско-залушко проширење. Између ових проширења река Лим је усекла већином кречњачке клисуре.

Другу рељефну целину пријепољског краја чине побрђа околних планина, чија се надморска висина креће од 500 до 1000 метара. Ова побрђа наслањају се на долине бочних притока Лима, а изнад њих се простиру планине.

Трећу рељефну целину представљају околне планине са десне и леве стране Лима. Са десне стране Лима простиру се Јадовник, Озрен и Златар, а са леве Побујеник, Камена Гора, Лиса и између њих Јабучка и Бабинска висораван. Подно ових планина развио се велики број сеоских насеља. Постојање бројних природних карактеристика утицало је на развој сеоског туризма у неким од ових села, попут Камене Горе, Милаковића, Сопотнице и других.

Климатске карактеристике. Клима општине Пријепоље може се окарактерисати као умерено-континентална која је у великој мери модификована рељефним утицајем. То је последица тога што се територија Општине простире од 440 m до 1734 m надморске висине. До 800 m надморске висине клима је умерено-континентална. Захваљујући околним планинама (Златибор, Златар, Јадовник, Озрен, Побујеник, Камена Гора, Бабине, Јабука) које штите Пријепољску котлину од продора хладних ваздушних маса јавља се жупна клима све до 700 m надморске висине. Због тога се Пријепољска котлина одликује блажом климом од других места која се на-

Табела 1. Средње месечне и средња годишња температура ваздуха (°C) у Пријепољу (1951-1970)

Table 1 Average monthly and annual air temperatures in Prijepolje

Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Сеп.	Окт.	Нов.	Дец.	Год.
-2,8	-0,5	5,2	9,3	14,2	17,2	19,1	18,8	14,6	10,5	5,4	1,1	9,3

Извор: Савезни хидрометеоролошки завод, Београд

лазе на сличним надморским висинама и географским дужинама. На надморској висини изнад 800 m заступљена је планинска клима. Овакве климатске карактеристике могу се окарактерисати као врло позитивне за развој туризма и у летњем и у зимском периоду.

Температура ваздуха. Средња годишња температура ваздуха у Пријепољу за посматрани период од 1951. до 1970. године износи 9,3°C. Највише средње месечне температуре су у летњим месецима где је јул најтоплији са средњом месечном температуром од 19,1°C, а иза њега је месец август са 18,8°C. Најхладнији је месец јануар са температуром -2,8°C. Поред њега средњу месечну температуру испод нуле има и месец фебруар са -0,5°C (Табела 1).

Ветрови. Најчешћи ветрови који дувају на овом подручју јесте југозападни (237,7%), док остали имају следеће честине: југоисточни 98,9% и североисточни, 95,1%. Иако су ветрови заступљени, најзаступљеније су тишине са, у просеку 338,8%.

Најчешћи ветрови који се јављају у овом подручју су северац и југо. Северац дува током зиме, изазива разведравање времена и доноси суво и хладно време, док југо дува током пролећа и јесени и утиче на појаву повећања облачности и настанак атмосферских падавина (Фемић, 1999).

Влажност ваздуха и облачност. Средња годишња влажност ваздуха за посматрани период у Пријепољу је 77 %. Најмања средња месечна влажност ваздуха измерена је у априлу (67%) и мају (72%). Највећа влажност ваздуха измерена је у децембру (86%) и јануару (83%).

Годишње промене влажности ваздуха стоје у обрнутом односу са годишњом током температуре ваздуха. Наиме, у топлијој половини године влажност ваздуха је мања, а у хладнијој већа. У летњим месецима вредности релативне влажности ваздуха се у односу на температуре ваздуха крећу у границама оптималних услова боравка (Васојевић, 1992).

Најмања облачност је у летњем периоду, у просеку 5,7 десетина, што значи да је небо нешто више од половине у облацима. Највећа облачност је у току зиме, у просеку 7,3 десетине. Честа је појава да током зиме места у долини имају већу облачност него места на планинама. Ситуација је лети обрнута у односу на зимску.

Туризам на овим просторима највише зависи од ова два климатска елемента, јер се туристичка кретања одвијају управо онда када ови климатски елементи имају повољне вредности.

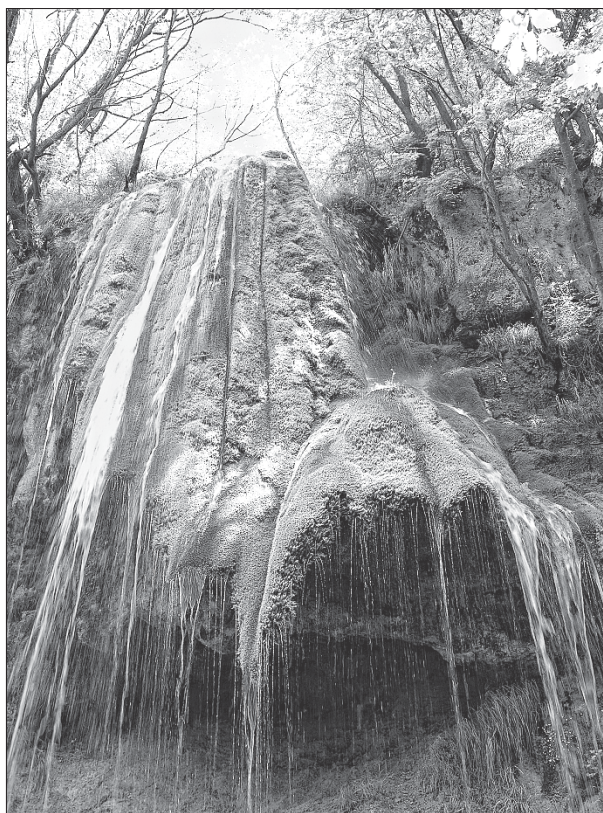
Инсолација. Пошто се општина Пријепоље налази под утицајем континенталне климе осунчаност је умерена. Највећа осунчаност је током летњих месеци, а најмања током зимских.

Падавине. Средња годишња количина падавина у Пријепољу износи 790 mm. Већи део падавина се излучи током лета (221 mm) и јесени, а мањи током зиме и пролећа. Мора се напоменути да се количина падавина знатно разликује на појединим подручјима општине. Тако рецимо у бродаревској котлини средња годишња количина падавина износи 940 mm. Први снегови у брдско-планинским деловима падну у октобру месецу док је то у котлини знатно касније. Снег се у брдско-планинском делу задржава и до априла, а у котлинском до марта.

Наведене климатске прилике говоре да су летњи месеци погодни за боравак и рекреацију, нарочито на селу, а зимски захваљујући дужем задржавању снега у брдско-планинским подручјима за бављење спортовима на снегу.

Хидрографију пријепољске општине карактерише река Лим, као главна артерија овог подручја. Лим је најдужа десна притока Дрине, дуг је 219 km. На простору општине Пријепоље долина Лима има одлике композитне долине са наизменичним пружањем клисура и котлина.

Поред Лима у пријепољском крају постоји велики број мањих токова који се уливају у Лим. Са леве стране у Лим се уливају Гостунска, Слатинска, Комаранска река, Грачаница, Миоска,



Слика 2. Водопади на реци Сопотници

Fig. 2 Waterfalls in the river Sopotnica

Извор: Сениша С. Ратковић

Ратајска, Сељашница, Љупча и Џуровска река, а са десне Гробљанска, Страњанска, Дубочица, Крушевица, Рибњак, Зебуђа, Милешевка и Бистрица.

На поменутих токовима изражени су одређени максимуми и минимуми протикања воде у току године. У месецу мају и јуну јављају се пролећни, а у јулу летњи максимуми и последица су нивалног режима (отапања снега), пролећних и летњих киша.

Јесењи максимум се јавља у новембру месецу као последица повећања атмосферских падавина и смањеног испаравања воде.

Највећи број притока Лима имају бујични карактер, које у свом доњем делу и у долини Лима уносе велике количине ерозивног материјала. Посебно су у том погледу познате долине река Милешевке, Забуђе, Љупче и Сељашнице. Пљусковите кише које се излуче на стрме и оголене пределе усецају себи дубоке бразде, вододерине и јаруге (Фемић, 1999).

Треба истаћи значај хидрографских мотиви за развој туризма али нарочито сеоског туризма. Највећи туристички потенцијал има река Лим (сплаварење, скокови у воду, манифестације). Она се у понуди сеоског туризма обично јавља као допунски елемент туристичких аранжмана. Прави пример како је један хидрографски мотив стављен у функцију сеоског туризма представљају Сопотнички водопади (слика 2) у селу Сопотници. Битна карактеристика села која поседују потенцијале за развој овог вида туризма или је он већ развијен јесте тај што се на простору тих села налази велики број питких и чистих извора и краћих водотока. Најупечатљивији пример јесте село Камена Гора где се налази преко 50 питких извора воде. Поред ових

хидрографских мотива велики значај имају кањони и клисуре река са очуваним биодиверзитетом чији потенцијали нису скоро нимало искоришћени. Ту се пре свега мисли на кањон реке Милешевке и Дубочице.

Биљни и животињски свет. На основу климатских, рељефних и педолошких карактеристика овог краја јавља се разнолик биљни и животињски свет, чији су фондови знатно сачувани. Пријепољски крај, када се говори о вегетацији је веома разноврстан. Ипак, човек је умешао своје прсте у дело природе, коју увек прилагођава себи и својим потребама. Правивши обрадиве површине и пашњаке, посечено је много шума, па ипак остало је доста зеленила, која се простиру у зависности од надморске висине и природних услова који их условљавају.

Планине, попут Камене Горе, Јадовника и Златара представљају право богатство у погледу биодиверзитетске разноврсности. На њиховим обронцима и падинама срећу се велики комплекси храстових, букових, смрчевих, борових и јелових шума. Најочуванији комплекси шума су на простору Камене Горе, кањона Дубочице и кањона Милешевке где се у једном делу Милешевке, као посебна природна реткост, налази неколико стабала Панчићеве оморике (*Picea excelsa*). Простор ових планина али и долине околних река представљају станиште за велики број животињских врста. На простору кањона Милешевке сусрећу бројни крупни представници сисара, као што су: вук (*Canis lupus*), дивља свиња (*Sus scrofa*), медвед (*Ursus arctos*), видра (*Lutra lutra*), дивља мачка (*Felis sylvestris*). Такође је велики број и ситних представника сисара. Ових врста животиња има и на другим локалитетима али нешто мање (Матовић, 1986).

Захваљујући богатству биљног и животињског света поједини делови пријепољског краја проглашени су заштићеним подручјима. На простору клисуре реке Милешевке простире се Строги природни резерват „Равниште“, а клисура реке Милешевке представља регионални парк природе. Поред Милешевке ту је и заштићено природно добро, Споменик природе „Слапови Сопотнице“. Између два светска рата због великих комплекса шума и чистог ваздуха простор Камене Горе био је проглашен ваздушном бањом.

Постојање оваквих заштићених подручја даје велику перспективу за развој сеоског туризма овог краја. Стављањем њихових потенцијала у функцију, уз поштовање принципа одрживости може се доћи до много већег ступња развоја сеоског туризма.

ДРУШТВЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Кратка историја Пријепоља. Где се налазило и када је тачно настало Пријепоље, до сада није са сигурношћу утврђено. У до сада познатим историјским изворима Пријепоље је први пут споменуо Гијом Адам 1332. године. Други најближи временски историјски помен налазимо у дубровачким трговачким уговорима, где се по професору М. Динићу, у тим уговорима Пријепоље спомиње 1343. године, као трг манастира Милешеве а, касније као *Merkatum Prerolie*. Његов значај расте са падом значаја Брскова (Мојковца), када се тежиште трговине помера у правцу севера, па ово насеље постаје главна трговачка и саобраћајна тачка, у коју су водили многи саобраћајни правци. Оба насеља су се налазила на старом караванском, трговачком друму и због тога је њихов значај у то време био јако велики, пре свега као успутна станица трговачких каравана који су се кретали према истоку. Томе још треба додати и то што је у то време долина Лима била окосница српске Немањичке државе, па је ово био један од најразвијенијих крајева тог времена. То нам данас може посведочити велики број очуваних манастира и цркава из тог доба, као и средњовековних утврђења.

Са доласком Турака у XV веку, пао је велики део српске државе, а са њим и долина Лима. Пад Пријепоља се повезује са падом околине Новог Пазара и његовим оснивањем (1456/1459) и падом Босне (1463). Највероватније је да је освајач Пријепоља био исти онај који је у то време основао данашњи Нови Пазар а, то је познати турски војсковођа Гази-Исабег Исаковић. Наступило је време стагнације и исламизације овог краја. Овуда је касније вековима, све до

балканских ратова ишла граница Херцеговачког и Новопазарског санџака. Односно, после анексије Босне од стране Аустроугарске (1878. године) ово постаје граница Турског и Аустроугарског царства, све до 1908 године. Те године се повлачи цивилна и војна управа Аустроугарске из Пријепоља, која је ту била од 1879. године.

После више од 450 година, 27. 10. 1912. године, под вођством команданта Јаворске бригаде пуковника Миливоја Анђелковића, Пријепоље је коначно ослобођено и враћено у оквир Србије. После Другог светског рата следи нагли индустријски развој.

Становништво. На простору општине Пријепоље постоје бројни сведоци живљења разних народа. Бројна налазишта говоре да су на овом простору људи живели још пре 4000 година. Први народи за које се са сигурношћу зна да су насељавали овај простор су Илири, још у доба раног гвозденог доба. То потврђује и велики број пронађених илирских некропола. Насеља из илирског периода су се обично називала „градине“, а у њиховој близини налазиле су се илирске некрополе, гробља.

Најпознатије од тих насеља-градина срећемо код Гостуна (зид дужине око 150 m), Пријепоља, Виночке (Градац), Сопотнице, Матаруга (са зидом дужине око 600 m). Слични оваквим локалитетима постоје насеља из илирског периода и у Правошеву, Међанима, Дивцима, Тоцима и Каћеву. Најбољне испитане градине су у Дивцима, Каћеву и Матаругама (Крповић, 1971).

По доласку Келта, Илири се постепено мешају са њима, а касније се склањају пред Римљанима. После доласка словена они се потпуно стапају са њима али Словени примају неке утицаје од њих. Римљани су ове пределе освојили десетак година пре почетка нове ере. Тако је све до 10. године н. е. овај крај припадао римској провинцији Илирик, а од 10. до 107. године н. е. улазио у састав провинције Далмације. Касније је улазио у састав новоформираних провинција, па све до пада Западног римског царства (Крповић, 1971). Најпознатији локалитет од свих римских остатака јесте пронађено римско насеље на Коловрату тачније локалитет Дворине, у оквиру којег је пронађена и римска некропола.

Након доласка Словена у ове крајеве, постепено се на простору Старе Рашке почињу формирати прве српске државе. Долина Лима је представљала у средњовековној Немњићкој држав сам центар земље. То је доба када је привреда овога краја цветала, пре свега захваљујући развијеној трговини. Доказ томе јесте остатак великог броја средњовековних цркава чији су ктитори били владари из породице Немањића. Овим крајевима владали су Немањићи од Вуканове лозе. После Немањића овим крајевима владају босански и херцеговачки владари. Турци у ове крајеве долазе почетком друге половине XV века. То је период потпуне стагнације привреде овога краја. Током турског периода долази до одлива становништва са ових простора. Битна карактеристика је и та да велики део православног српског становништва прима ислам што због економских разлога што због морања. То ће дефинитивно донети велике промене у верској и националној структури становништва овога простора. Последнице исламизације осећају се и данас.

Данас на простору пријепољске општине по попису из 2002. године живи 41.888 становника (друга по величини општина у Златиборском округу). Од тога 15.031 припада градском становништву. Ова бројка може се узети са резервом јер се сеоским насељима сматрају бројна оближња насеља у долини Милешевке и Лима која су у близини центра града. Густина насељености је 49,8 становника по квадратном километру. Свакако да овај број не одражава право стање јер су подручја долине Лима и осталих притока пренасељена, док су брдско-планински крајеви веома ретко насељени или ненасељени. Просечна старост становништва је 36,7 година што је испод републичког просека Србије од 40,6 година.

Кретање броја и структуре становништва било је стално изложено променама под утицајем бројних фактора. Ако посматрамо период од 1948. до 2002. године јавља се тенденција пораста броја становника са 31.328 на 41.888. Међутим мора се напоменути да је број становништва последњих година у сталном опадању. Тако је у периоду од 1991. до 2002. године број становника опао за 10%, односно 4637. Ово је условљено одласком омладине и осталог становништва у веће градске центре попут Сарајева, Подгорице, Београда, Новог Сада, Ниша и др. У

доба индустријског развоја после педесетих и шездесетих година уследио је стални одлив становништва из брдско-планинских крајева ка центру града, тачније долини Лима. Поред повећања броја становника у периоду после 1948, приметан је и сталан пораст броја домаћинства. То се објашњава чињеницом да су у периоду индустријализације и након њега млади људи постајали економски независнији.

Када се говори о етничкој структури становништва може се рећи да су најбројнији Срби и Бошњаци-Муслимани, затим Црногорци, Југословени, Роми и остали. Етничка разноликост је последица историјског развоја овог простора. Код етничке структуре примећује се да за период од 1961. до 2002. број српског становништва је у опадању са тенденцијом раста последњих година, док је број муслиманско-бошњачког становништва у порасту са тенденцијом благог пада у последњим годинама. Тако је рецимо 1961. године удео Срба у укупном броју становништва био 66,07%, а муслиманско 25,20% и турског 5,69%. Према последњем појсу највећа етничка групација су Срби са 56,8% док је учешће бошњачко-муслиманске групације 41,1%. Повећање муслиманско-бошњачког становништва није у великој мери последица наталитета већ чињенице да се један део њих у претходном периоду изјашњавао као Срби или Турци.

Управо ова разноликост и различито етнографско наслеђе могу бити битан фактор за развој туризма. То се нарочито односи на сеоске средине где се традиционалан начин живљења, култура и обичаји ова два најдоминантнија народа у општини Пријепоље задржао до данас. Ова разноликост народа може бити искоришћена у сврху сеоског туризма и уопште туризма само онда када на прави начин буде презентована.

Привреда. Ако се посматра период до 1912. године слободно се може рећи да је привреда била јако неразвијена. Главни узрок тога јесу историјска збивања на овом простору али и периферни положај Пријепоља кроз историју у свим земљама, па данас и у Србији. У турском добу овде је било развијено у малој мери занатство, трговина и угоститељство. Након ослобођења од Турске па све до краја Другог светског рата привреда је и даље била у лошем стању. Постојала је пољопривредна производња али је почивала на застарелој обрди земљишта па ни то није могло поправити привредну слику Пријепоља.

Најважнији моменат у привредном развоју Пријепоља после Другог светског рата представља изградња текстилног индустријског објекта ТК „Љубиша Миодраговић“. Након изградње ове фабрике све веће учешће у економским кретањима добија друштвени сектор. Друштвена привреда остваривала је око 70% целокупног народног дохода у општини. После изградње ове фабрике изграђено је још велики број фабрика које су већином економски пропале након распада СФРЈ.

Поред индустрије у Пријепољској општини је развијена и пољопривредна производња. Од укупно 82.740 ха пријепољске територије на продуктивно тло отпада 91,8%. На пољопривредне површине отпада 44,2%, а шуме 47,5%. У структури пољопривредне површине највеће учешће имају пашњаци 10.701 ха (41,2%), ливаде 10.294 ха (29,4%), па тек онда оранице 8.861 ха (24,6%) и воћњаци 1.673 ха (4,8%) (Фемић, 1999).

Број радно способних становника је 26.673, односно 65% популације. Од целокупног становништва активно је 44%, издржавано 38% и са личним примањима 18%. Навећи број запослених је у прерађивачкој индустрији са 44,19%, образовању 11,11%, здравству 10,08%. За њима следе трговина, пољопривреда и шумарство, саобраћај и др. Најмањи број запослених ангажују сектори рударства, хотелијерства, производње струје, гаса, воде (од 0,02% до 3%). За 6 последњих година број незапослених је због транзиционих промена порастао за 25%. За тај период највећи пораст запослености бележи трговина са 61% и грађевинарство са 21%. У државним службама пораст запослених је за 10%. У истом периоду највећи пад бележи прерађивачка индустрија са 39% и саобраћај са 29% (Општина Пријепоље, 2007).

Насеља. Општина пријепоље захвата 827,4 km² површине на којој се налази 80 сеоских насеља, једна варошица Бродарево и једно веће градско насеље Пријепоље. Јачањем својих функција секундарног сектора и услужних делатности град је временом око себе створио своју гравиациону зону. Јачањем својих функција град је утицао и на појаву процеса депопулације



Слика 3. Манастир Милешева

Fig. 3 Monastery Mileseva

Извор: Сениша С. Ратковић

сеоских насеља, а на повећање становништва у његовим приградским насељима. Пошто је одлив становништва из сеоских средина био велики дошло је до физиономског и функционалног срастања насеља са градом. Најочитији такав примр јесте срастање насеља Коловрат са градом (Фемић, 1999).

Гравитациони утицај Пријепоља на остала насеља, нарочито сеоска, добар је захваљујући њиховом међусобном добром саобраћајном повезаношћу. Тако су рецимо села Камена Гора и Сопотница удаљена преко 10 km али захваљујући асвалтираним путевима који воде до њих њихове везе са градом су јаке. Иако је саобраћајна мрежа на нивоу општине задовољавајућа нису сва села добро саобраћајно повезана са градом. Тако села попут Милаковића, Аљиновића, Међана и др. слабије гравитирају према Пријепољу у односу на остала села пријепољске општине.

Поред Пријепоља, на територији пријепољске општине развио се још један али знатно мањи гравитациони центар Бродарево. У њему живи нешто више од 2000 становника али захваљујући развијеним појединим привредним делатностима њему гравитирају околна сеоска насеља са више од 8000 хиљада становника.

Просечна површина територије насеља пријепољске општине износи 10,3 km², а просечна удаљеност од општинског центра око 18 km. Просечан број становника 1991. године по насељу је износио 581,6 становника. Структура насеља према демографској величини показује да су на подручју општине Пријепоље 64 насеља са мање од 500 становника што је 80% од укупног броја насеља. У њима је 1991. године живело 13.777 или 29,6% становника. Смањење броја становника посебно је изражено у брдско-планинским подручјима, где је старосна структура знатно поремећена као последица одласка омладине са села (Фемић, 1999).

Одлив становништва може се зауставити развојем сеоског туризма и других видова туризма. У неким селима приметно је смањење депопулационог процеса захваљујући развоју ове гране туризма. Најбољи пример је село Сопотница.

Културна добра. Први споменици и сведоци постојања живота на овим просторима датирају још из илирског и римског периода, али највећи број споменика датира из периода средњег века. Пошто је долина Лима у доба Немањића имала огроман значај и представљала један од главних економских центара средњовековне српске државе, нормално је да су овде постојали одлични услови за градњу манастира и утврђења. Велики број тих споменика је остао сачуван и до данас. Период турског доба оставио је иза себе велики број џамија и других грађевина Оријенталног типа, које представљају непроцењиво културно благо овог краја. Постоји и неколико споменика новијег доба, који такође завређују посебну пажњу.

Од свих постојећих културних добара највећи значај свакако има манастир Милешева (слика 3). Манастир је задужбина српског краља Владислава (владао од 1234. до 1242. године), сина Стефана Првовенчаног. Његова изградња је започета пре његовог крунисања, негде између 1218. и 1219. године. Његова архитектура припада рашкој школи градитељства. Оно што је највредније код овог споменика културе јесу његове фреске са почетка XIII века. Најпознатија међу њима је фреска Мироснице на Христовом гробу позната као „Бели анђео“. Поред Милешеве велики уметнички и историјски значај за овај простор имају: манастир Куманица, црква Давидовица, манастир Мили и Заступ. Поред цркава и манастира у Пријепољу се налази и велики број џамија из турског периода. Међу њима се издвајају џамија Хисарџик, Ибрахим пашина џамија, Велика (чаршијска) џамија и Синан-пашина џамија. Треба напоменути да се у Пријепољу налази и католичка капела из доба Аустријанаца подигнута 1887. године.

Поред ових културних споменика, веома битно културно добро представља пронађено римско насеље на Коловрату тачније локалитет Дворине, у оквиру којег је пронађена и римска некропола. Осим ове постоји доста сличних споменика из овог и ранијих периода. Од новијих споменика најзначајнији је спомен парк „4. децембар“ посвећен је погинулима у Другом светском рату, на дан Пријепољске битке 4. децембра 1943. године.

Када се узме у обзир све културно наслеђе овог краја, може се констатовати да је туристички потенцијал исушњито велики. За сеоски туризам је јако битно постојање оваквих туристичких мотива културног карактера јер они у многоме допуњују туристичку понуду туриста који одаберу неко од ових села за боравак. Врло позитиван фактор у туристичкој понуди села јесте тај што је већина ових културних добара приступачна и релативно близу, а неки од њих се налазе у тим истим сеоским насељима.

ТУРИСТИЧКИ АФИРМИСАНА СЕЛА

Село Сопотница. Село Сопотница смештено је на северозападним падинама планине Јадовник, са десне стране реке Лим, на удаљености 15 km од центра Пријепоља. Село је планинског разбијеног типа типичног за старовлашка брда. Сопотница се простире на атару од 1739 ha или нешто више од 17 km². Село се простире на надморској висини од 800m до 1200m (Веруовић, 1999).

Главну препознатљивост селу даје река Сопотница. Извире на 1100 m надморске висине и дуга је 3,5 km. На Сопотници од искона „ради“ необична хемијска „фабрика“ чије су основне „сировине“: вода, кречњак и сунце. Од њих применом чудесне технологије настаје сига, бигар или травертин (Веруовић, 1999). Река је позната по томе што у свом току прави прелепе водопаде. На тим водопадима вековима су становници овог села градили воденице и ваљарице које су им обезбеђивале егзистенцију. Због свих ових карактеристика део око реке Сопотнице проглашен је 2005. године за Споменик природе „Слапови Сопотнице“ и под заштитом је државе.

Управо постојање оваквог једног природног феномена допринело је да ово село постане права оаза туриста. Долазе овде планинари, истраживачи, излетници, љубитељи природе и др.

Туриста овде има највише током летњих и зимских месеци. Лети се овде организује фолклорна манифестација народног стваралаштва под називом „Сопотнички извори“, када се окупи неколико стотина посетилаца. Тачан број посета се не зна јер не постоји евиденција долазака и ноћења.

Поред водопада туристе привлачи и неколико сачуваних воденица које употпуњују амбијент водопада. Воденице су сачувале некадашњи изглед али не и функцију. Данас искључиво служе као сведоци неког минулог времена. Некада је на реци Сопотници радио велики број воденица и ваљарица али данас неради ниједна. Туризам се овде почео развијати пре десетак година. Данас постоји неколико домаћинства која пружају услуге смештаја и исхране. То су домаћинства породица Тмушић, Јањушевић и Љујић. У селу постоји и планинарски дом и неколико викендица. Основни проблем ових смештајних објеката је што она нису категорисана и што не постоји никаква помоћ државе како би се проширили и унапредили постојећи капацитети.

Приликом развоја туризма дошло је до нарушавања природног амбијента, пре свега изградњом нових објеката за смештај, неконтролисаним одлагањем смећа од стране туриста и експлоатацијом сиге у грађевинске сврхе. Позитивно је то што су ове појаве осим експлоатације сиге занемарљиве и у дозвољеним границама, а задњих година су поприлично заустављене.

Село Камена Гора. Село Камена Гора простире са леве стране реке Лим и налази се у западном делу пријепољске општине. Захвата површину од 1817 ha и пружа се правцем северозапад-југоисток. Камена гора представља заталасану висораван са просечном надморском висином од 1200 m. Највиши врх је Камена гора са 1492 m надморске висине. Овај простор се одликује високим гребенима, увалама, вртачама, долинама и пећинама. Богат је водом, нарочито на локалитет Ковчег стена, где се на 1 km² површине налази око 50 извора. Виши делови Камене горе обрастали су четинарском шумом, а нижи листопадном и четинарском шумом. По наизменичном смењивању камена-кречњака и горе-шуме, Камена гора је добила име (Фемић, 2004).

Камена гора поседује изузетне природне лепоте и одликује се јако очуваном природом. Да ово село поседује изузетне природне потенцијале говори податак да је овај простор између два светска рата био проглашен ваздушном бањом. Захваљујући овим карактеристикама последњих година ово село посећује све већи број туриста који траже одмор и мир. Символ села представља вишестолетни бор који симболизује дуговечност не само њега већ и људи. Велики је број оних Каменогораца који су доживели преко 100 година. Поред природних лепота село се одликује и делимично очуваном архитектуром (Гувништа) богатом и аутентичном гастрономском понудом. Позитивна ствар је то што се из године у годину повећава број домаћинства који пружа услугу смештаја и исхране уз новчану надокнаду. На основу анкетних истраживања утврђено је да се преко 20% становништва активно бави сеоским туризмом. Пошто је туризам у почетној фази развоја смештајни објекти су недовољно опремљени и нису категорисани. Поред домаћинства услугу смештаја пружа и Шумска кућа у власништву ЈП „Србијашума“.

Највећи број туриста долази током летњих и нешто мало мање зимских месеци. Долазе овде истраживачи, уметници, излетници, љубитељи природе ...

Мотиве села (вишестолетни бор) може се наћи у великој већини бедекера, водича и проспеката који презентују нашу земљу на домаћим и међународним сајмовима туризма.

Село Милаковићи – заселак Тичије Поље (слика 4). Налази се у селу Милаковићи, са десне стране реке Лим подно планине Озрен. Село је смештено на надморској висини изнад 1200 m. Од Пријепоља је удаљено нешто мање од 40 km. Село представља једно од најудаљенијих села пријепољске општине. Асфалтиран пут до села не постоји већ само макадамски који је у јако лошем стању.

Основна карактеристика овог села и засеока Тичије Поље јесте изузетно очувана аутохтона архитектура овога краја. Ту се пре свега мисли на велики број сачуваних кућа од дрвета, покривених шиндром. Велики је број и помоћних објеката као што су амбари, мљекаре и сл.



Слика 4. Село Милаковићи

Fig. 4 Village Milakovići

Извор: Сениша С. Ратковић

Они су такође саграђени од дрвета а покривени сламом. Разлог овако добро очуваних објеката сељачких домаћинстава лежи у дугогодишњој „изолованости“ села. Ту се мисли на велику удаљеност од града, неприступачност, велику надморску висину и томе слично. Томе у прилог иде податак да је ово село увело струју у домаћинства тек пре двадесетак година. Иако је ова карактеристика села основни разлог доласка већине туриста треба напоменути да се простор овог села одликује врло очуваном природом (кањон реке Дубочице).

Туристи се могу упознати са фолклором становништва, начинима спремања хране (сушење меса, начини припремања и чувања млечних производа, прављења ракије и сл.).

Број туриста се из године у годину повећава али није ни близу оном броју у селу Камена гора и Сопотница. Туристи већином долазе лети, ређе зими јер су снежни наноси велики, а путеви неприступачни. За сада постоји само једно домаћинство које пружа услуге смештаја, док остала домаћинства повремено пружају услуге исхране.

ТУРИСТИЧКИ НЕАФИРМИСАНА СЕЛА

Поред описаних села на простору пријепољске општине постоји још велики број села који поседују сличне или исте природне и антропогене вредности, а која нису туристички афирмисана. То су: Бабине, Јабука, Правошево, Милешев До, Горњи и Доњи Страњани, Међани, Аљиновићи и Врбово. Основни разлог њиховог неафирмисања је њихова лоша саобраћајна доступност и изолованост у односу на сам град Пријепоље. До већине тих села воде макадамски путеви којима могу ићи само најбоља теренска возила. Мора се нагласити да ова села поред тога што поседују прелепу и очувану природу, богату аутентичну гастрономију и етнографско наслеђе немају неко јако препознатљиво природно или културно обележје које би било

фактор почетка развоја туризма. Постојање таквих препознатљивих „обележја“ иницирало је развој туризма у селима попут Камене Горе (Природни амбијент са четинарским шумама), Сопотнице (Слапови Сопотнице) и Милаковића (засеок Тичије Поље). Ова неафирмисана села су захваћена депопулацијом, а домаћинства постепено постају старачка. Туризам би могао бити битан чинилац у останку младог становништва на селу.

Да би се то догодило неопходно је инвестирање у путну и комуналну инфраструктуру као и едукација локалног становништва како би се подстакло на активно учешће. Потребно је такође побољшати и маркетиншку делатност како би ова села постала препознатљива у туристичкој понуди овог краја али и целе Србије. То се пре свега мора догодити на општинском, регионалном и на крају државном нивоу.

ЕТНО-ГАСТРОНОМСКЕ ВРЕДНОСТИ СЕЛА У ФУНКЦИЈИ СЕОСКОГ ТУРИЗМА

Пријепољски крај у етнолошком смислу спада у изразито богато, разнолико и занимљиво подручје. Поред градских и приградских насеља на брдско-планинском простору постоји преко 50 сеоских насеља.

На подручју села пријепољске општине током низа векова развијала се архитектура карактеристична за ове крајеве. Она се није развијала под утицајем неке спољашње, већ су је развијали становници ових села, како је то њима одговарало и како је то за њих било најбоље. Као резултат дуге традиције живота у овим селима, велики број старих објеката је сачуван и данас. Али ови објекти нису пали у сенку заборавља, већ и данас служе људима ових крајева за рад и живот како су служили и њиховим прецима пре неколико векова. Оваква архитектура се сачувала скоро у свим селима пријепољске општине, негде потпуно, а у већини села делимично (Милаковићи, Бабине, Г. Страњани, Д. Страњани, Милешев До, Правошева, Сопотница, Брајковац, Седобро, Слатина, Камена Гора, Џурово, Црквени Тоци, Аљиновићи...).

Када се каже објекти мисли се пре свега на куће или брвнаре и помоћне објекте за живот. Куће су грађене искључиво од дрвета, са темељима од камена. Кровови су покривени шиндром. Од помоћних објеката издвајају се: амбари за жито, качаре, магазе, трапови, млекари, кошеви за кукуруз, торови, штале за стоку и многи др. Потребно је извршити адекватно вредновање и презентацију овог етнографског наслеђа како би оно на прави начин било искоришћено.

Од гастрономских вредности треба посебно издвојити аутентичну храну коју становници пријепољских села праве и користе данас као што су то радили генерацијама пре. То су разне врсте сирева и кајмака, пршута, хељдовна пита, разне врсте ракија, сокова и слатког од шумског биља... Гастрономски сеоски специјалитети поред смештаја за сада чине главну понуду сеоских домаћинстава туристима који код њих бораве.

Повећањем пољопривредне производње ова гастрономска понуда би се знатно повећала, а и даље би се производила здрава и аутентична храна. Поред стављања етнографског и гастрономског наслеђе у функцију туризма треба insistирати на што већем контакту туриста и локалног становништва како би на прави начин доживели традиционалан сеоски начин живота.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Изузетно очувана природа и богато етнографско наслеђе села пријепољске општине утицали су на то да је данас сеоски туризам једна од најразвијенијих грана туризма пријепољске општине. Највише смештајних капацитета имају села Камена Гора, Сопотница и Милаковићи. Укупан број смештајних капацитета не прелази 150 лежајева али је повећање смештајних капа-

цитета у константном порасту. Иако је ова грана туризма у неким селима развијена, туристички потенцијали које поседују ова села нису ни приближно искоришћени. Ту се нарочито мисли на села код којих сеоски туризам уопште није заступљен, али и на она села код којих је видљив развој ове гране туризма. Разлог слабе искоришћености туристичких потенцијала лежи у непостојању одговарајуће туристичке политике, недостатку стручних кадрова, али највише недостаје едукација сеоског становништва како би се оно што брже укључило у бављење сеоским туризмом.

**Ово истраживање је део пројекта
Министарства науке Републике Србије (№451-03-00021/2006-02)**

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Васојевић, М. (1982): Туризам Пријепоља и његове ближе околине, дипломски рад
Веруовић, М. (1999): Сопотница, Организациони одбор за обележавање јубиларне 70-то годишњице (1928-1998) Основне школе у Сопотници, Пријепоље.
Крповић, М. (1971): Пријепоље и околина-историјски водич, Крповић А. Милорад, Пријепоље
Матовић, М. (1986): Вегетација кањона Милешевке, "Глас Полимља", Пријепоље.
Општина Пријепоље (2007). Пријепоље-водич за инвеститоре
Савезни завод за статистику: Попис становништва, домаћинства и станова 2002. Вероисповест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу. Подаци по општинама. Београд 2003.
Савезни завод за статистику: Упоредни преглед броја становника и домаћинства 1948-1991, Београд 1995.
Фемић, М. (1999): Пријепољски крај у простору и времену, Српско географско друштво, Београд и Музеј, Пријепоље
Фемић, М. (2004): Пријепоље и околина, Српско географско друштво, Београд.
Цмиљановић, М (2002): Пријепоље данас (новинарске дописнице), Јавно информативно предузеће "Полимље", Пријепоље.
www.prijepolje.net